

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2026-yil 3-son)

FILOLOGIYA
PHILOLOGY

INGLIZ VA O‘ZBEK ADABIYOTIDA PARALINGVISTIK VOSITALARNING QO‘LLANILISHI

<https://doi.org/10.70728/b.series.v08.i03.118>

Dehqonboyeva Madina Ablayor qizi

Andijon davlat chet tillari instituti 1- bosqich doktoranti

teacherdehqonboyeva@gmail.com

Tel: +998931292829

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek badiiy asarlarida paralingvistik usullarning qo‘llanilishi qiyosiy tahlil qilingan. Tana tili, imo-ishoralar, intonatsiya, yuz ifodalari, pauzalar va ovoz ohangi kabi noverbal vositalar og‘zaki nutqni boyitib, muloqotning qo‘shimcha qatlamlarini yuzaga chiqaradi. Ba’zi vaziyatlarda ushbu vositalar xabarni yetkazishda asosiy so‘zga qaraganda ustunroq ro‘l o‘ynaydi. Badiiy matndagi bu elementlar qahramonlar nutqining tabiiyligini ta’minlash bilan birga, ularning ijtimoiy kelib chiqishi, ruhiy holati va milliy o‘ziga xosligini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: paralingvistika, noverbal muloqot, badiiy diskurs, lingvokulturologiya, imo-ishora, intonatsiya.

Kirish. Til bu butun olamni anglash uni idrok etishning bir vositasi hisoblanadi. Muloqot jarayonida biz nutqdan tashqari ko‘plab vositalardan ham foydalanamiz va ushbu vositalar mulot jarayonini yanada tushunarliroq qilishga badiiy asarlarda esa matnning o‘quvchi ongiga kuchliroq ta’sir etishiga yordam bermay qolmaydi albatta. Muloqot haqida gap ketganda, ko‘pincha e’tiborimizni so‘zlar orqali axborot almashishga qaratamiz. Biroq, insoniyat og‘zaki nutq rivojlanishidan ming yillar avval muloqot uchun noverbal vositalarga tayanib kelgan. “A Primer on Communication” kitobida ta’kidlanishicha, noverbal muloqot — bu so‘zlardan tashqari xatti-harakatlar yordamida ma’no yaratish jarayonidir. Bu ikki tizim bir-biriga qarama-qarshi emas, balki yaxlit tizimning bir qismi sifatida yonma-yon ishlaydi [181bet]. Inson ko‘pincha muloqotga kirishganda so‘zlardan ham ko‘ra ko‘proq o‘zi bilmagan holda noverbal vositalardan foydalanadi. Masalan, ha yoki yoq degan javobni berishdan ko‘ra dialoglarda bosh chayqash yoki bosh egish yoki bo‘lmasa qol bilan qilinadigan ishoralardan unumliroq foydalanadi. Noverbal muloqot ko‘p hollarda verbal muloqatdan ko‘ra insonga , muloqot jarayoniga kuchliroq ta’sir o‘tkazadi. Buning asosiy sababi shundaki inson insonning har bir harakati yoki shunchaki sukunati ham biror bir ma’noni so‘zlab beradi. Z. Mirzahmedovanning takidlashiga ko‘ra, inson gavdasi o‘zida 10000 dan ortiq uzvni o‘zida jamlaydi va ushbu vositalar bizga turli xil ma’nolarni nutqiy jarayonsiz ham ifodalab beradi.[5:21bet]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tilshunoslikning ushbu sohasini o‘rganish ko‘p yillar oldin boshlangan. Ushbu sohaning bevosita tamal toshini qoygan inson sifatida ingliz tilshunos va antropologi J.Tragerni aytishimiz mumkin. U nutqqa oid bo‘lmagan vositalarni (ohang, mimika) o‘rganish maqsadida “paralingvistika” terminini fanga olib kirgan shaxs hisoblanadi. So‘nggi yillarda lingvistika va adabiyotshunoslikda paralingvistik jihatlarga qiziqish ortdi, chunki ular muloqotning so‘z bilan ifodalab bo‘lmaydigan muhim qismini tashkil etadi. Paralingvistik vositalar qatoriga intonatsiya, urg‘u, to‘xtamlar (pauzalar), yuz mimikasi hamda tana harakatlarining keng majmuasi kiradi. Devid Kristal kabi olimlar paralingvistikani “til va noverbal aloqa o‘rtasidagi ko‘prik” deb atab, uning adabiy tahlildagi ahamiyatini yuqori baholaydilar.

Tatqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada ikki til ya‘ni o‘zbek va ingliz tillari adabiyotidagi paralingvistik vositalarning o‘xshashliklari va farqli jihatlari tahlil qilishda komperativ va kontrastiv usullardan foydalanilgan. Bundan tashqari badiiy asarlardagi noverbal vositalarni kontekstdan kelib chiqan holdan tub ma‘nolarini yoritib berishda lingvopragmatik metodlardan unumli ishlatilgan.

Tahlil va natijalar. Paralingvistika badiiy asarda qahramon nutqini jonlantirish va o‘quvchi idrokini kengaytirishga xizmat qiladi. Ular yashirin hissiyotlarni ochish, dramatiklikni oshirish va muloqotga milliy kolorit bag‘ishlashda asosiy vositadir. O‘zbek adabiyoti misolida:

O‘zbek badiiy asarlarida noverbal vositalar xalqning milliy o‘ziga xosligini, xususan, ibo, hayo, jimlik, sadoqat va botiniy jasorat kabi tuyg‘ularni ifodalashda keng qo‘llaniladi. S.Saidxonovning fikriga ko‘ra islom dini o‘z tasirini o‘tkazgan O‘rta Osiyo ayollaridagi tobelik, andisha ular o‘z fikrini ifodalaganlarida qisqa va sekin gapirishlariga ta’sir etgan. Natijada ularning nutqlarida tobelik, mutelikni ifodalovchi ovoz ohang mavjud [6:47bet]. Ushbu holat o‘zbek badiiy adabiyotida ham o‘z aksini korsatmay qolmagan. Cho‘lponning "Kecha va kunduz" asaridagi Poshshoxonning eri bilan munosabati bayon etgan parchani olsak

Poshshaxon indamadi. Erining qarshisida boshini egib, yer chizib tura berdi. Uning bu jimjitligi va pastga tikilgan nigohi hammasini aytib turar edi: u na rad javobini bera olar, na o‘z fikrini aytishga jur‘at qila olardi.[4:28bet].

Ushbu parchada poshshoxonning bosh egib yer chizib turishi uning itoatkorligi va tobeligini ifodalovchi paralingvistik vosita sifatida xizmat qilib kelgan.

“...— Enaxonni bilasiz-a? Yoyilma soydagi o‘rtogim bor-ku?

Zebi boshini ko‘tarib, o‘rtog‘iga qaradi, shu qarash nechikdir Enaxonni eslolmay turganini ko‘rsatardi. Sungra Salti ta‘rif qildi:

— O‘tgan kuz biznikiga mehmon bo‘lib kelishdi-ku — kelinbibisi bilan birga? O‘shanda necha marta odam yuborib chaqirtirdim, bormadingiz, otangiz javob bermadi... Zebi bosh tebratdi:

— Ha, ha... bildim, bildim. O‘zini ko‘rganim yo‘q-ku, eshitib bilaman.”

Bundan tashqari Zebining bosh iring‘ashi yoki bosh ko‘tarib qarashi so‘z bilan bir qatorda (parallel) noverbal javob vazifasini o‘taydi.

Abdulla Qodiriyning "O‘tkan kunlar" romanida pauzalar va ohang qahramonlarning ichki kechinmalarini ko‘rsatadi. Masalan:

“... *Kumushning ko‘zlari yoshlanib, u jim qoldi...*”[2:89bet]

Ushbu parchadagi Kumushning "jim qolishi" shunchaki sukunat emas, balki uning g‘am-alamini va bosilgan hissiyotlarini ifodalovchi paralingvistik belgidir.

O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” qissasida berilgan ushbu parchada qo‘llanilgan ekstralingvistik vositalarga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak,

“...*Onaning yuzida charchoq tabassum paydo bo‘ldi...*”[4 : 89bet]

Ushbu parchadagi noverbal vosita ya‘ni onaning “charchoq tabassumi” orqali uning so‘zsiz azoblari va sabr-bardoshi mahorat bilan tasvirlangan.

Ingliz adabiyoti misolida:

Ingliz adabiyotida, xususan drama va nasrda, paralingvistik vositalar ko‘proq dramatik ta’sirni va personaj xarakterini kuchaytirish uchun ishlatiladi.

Uilyam Shekspir asarlarida remarkalar va pauzalar emotsional keskinlikni oshiradi. Masalan, Gamletning mashhur monologidagi to‘xtamlar uning ichki ziddiyatlari va falsafiy iztiroblarini ifodalaydi. Charlz Dikkins personajlarning ijtimoiy mavqeyini ko‘rsatishda imo-ishoralardan foydalanadi. "Oliver Twist" asaridagi janob Bamblning "iyagini baland ko‘tarishi" uning kibri va takabburligidan dalolat beruvchi paralingvistik ishoradir.

Xulosa. Qiyosiy tahlillarga ko‘ra o‘zbek adabiyotida paralingvistik tasvirlar ko‘proq milliy an‘analar, samimiylilik, hurmat va kundalik realizm bilan bog‘liq bo‘lsa, ingliz adabiyotida dramatik jo‘shqinlik va individual emotsional reaksiyalarni kuchaytirishga xizmat qiladi. Shunga qaramay, har ikki an‘anada ham intonatsiya, imo-ishora va yuz ifodalari personajning ichki dunyosini ochishda va asarning badiiy ta’sirchanligini ta’minlashda so‘zlar kabi muhim o‘rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A Primer on communication studies. Creative Commons books, 2012. Chapter 4.
2. Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. – T: Sharq, 2010.
3. Cho‘lpon. Kecha va Kunduz.- T, 1936.
4. David Crystal. Paralanguage, Cambridge University Press, 1969.
5. O‘tkir Hoshimov. Dunyoning ishlari, Toshkent: Sharq, 2010.
6. Mirzahmedova Z. Hozirgi o‘zbek tilining anotomik terminologiyasi. Toshkent,1994.
7. S.Saidxonov. Aloqa aralashuv va imo ishoralar